

ŽIVLJENJE KAJŽARJEV IN BAJTARJEV V HRIBIH HRASTNIŠKE IN BODOVELJSKE GRAPE

(Od tridesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne)

O kajžarstvu in bajtarstvu¹ je bilo do sedaj zelo malo napisanega. S tem pojavom so se ukvarjali predvsem zgodovinarji, ki jih je prvenstveno zanimal nastanek nove družbene plasti ob koncu srednjega veka.² Od etnologov so se s problematiko kajžarstva srečevali predvsem tisti, ki so raziskovali socialno strukturo vasi.³

Zgodovinski pregled kajžarstva in gostaštva na loškem ozemlju do konca 18. stoletja

Na območju loškega gospostva se kajžarji začno pojavljati od 15. stoletja dalje. Naseljevali so se na gmajnskih zemljiščih, in sicer na ozemlju, kjer je bila gruntarska kolonizacija tedaj že končana.

Po podatkih iz urbarja leta 1501, ki ne upošteva kajžarjev v Železnikih, je bilo v Selški dolini le 19 kajžarjev, v Poljanski 8 in na Sorškem polju 62. V celoti je bilo po urbarju iz leta 1501 poleg 1118 gruntov le 89 kajžarjev. Blaznik nam, sklicujoč se na urbarialne podatke, poroča, da so se v najstarejši dobi kajžarji ukvarjali v prvi vrsti z neagrarnim – predvsem obrtniškim poklicem v nasprotju z gruntarji, ki jim je bilo primarno obdelovanje zemlje.⁴

Tako kot ostali podložniki v tem času so bili tudi kajžarji obremenjeni z raznimi dajatvami, ki so bile v splošnem omejene na denarni prispevek (letno po 12 soldov) in tlako.⁵

V naslednjem stoletju se je kajžarstvo močno razmahnilo in zlasti v dolinskih naseljih preseglo število gruntarjev. Kajžarska poslopja so stala brez pravega reda zunaj gruntarskih jeder, ob obstoječih naselbinah, še zlasti na srenjskem svetu in ob robovih gruntarskih polj. V 16. stoletju so kajže v loškem gospostvu zajemale skoraj tretjino vseh kmečkih gospodarskih enot⁶ in ob koncu stoletja (1590) je bilo na tleh loškega gospostva že 744 kajžarjev.⁷

V 16. stoletju so se na loškem ozemlju pojavili tudi prvi gostači, ki so bili tedaj še maloštevilni. Leta 1590 jih je bilo 39, slabih petdeset let kasneje (1637) pa že 144. Tudi gostači so se tako kot kajžarji preživljali z obrtjo, deloma s trgovino, nekateri pa kot dninarji pri premožnejših kmetih.⁸

Iz urbarja leta 1630 je razvidno, da so kajžarji na svojih skromnih zemljiščih sejali predvsem ajdo in oves, pomemben pa je bil tudi lan.⁹ Na splošno za loško gospostvo velja, da so kajžarji premogli le eno do dve kravi, številni pa so bili sploh brez živine.¹⁰

Že zgoraj sem omenila, da je bila obrt za veliko večino kajžarjev in gostačev eksistenčnega pomena. Tako je bilo tudi sredi 18. stoletja, ko so bili na loškem podeželju najštevilnejši:

	kajžarji	gostači
tkalci	187	203
sitarji	47	22
krojači	30	41
čevljarji	23	52
tesarji	18	44
zidarji	13	36

Kajžarje in gostače najdemo v manjšem številu še med usnjarji, kovači, sodarji, suknjarji, kolovratarji, krovci ipd.¹¹

V tem obdobju je kajžarski živelj (brez upoštevanja polovičnih gruntov) prerasel gruntarskega (posebno v okolici župnijskih središč). Medtem ko so bili grunti tedaj enakomerno razporejeni med cerkveno in posvetno gospodo, je pri kajžarskih enotah prevladovala cerkvena posest.¹² Nekateri, zlasti stare kajže, so se nekoliko okrepile z delitvijo srenjskih površin v drugi polovici 18. stoletja. Novo nastale pa so praviloma obsegale le kajžo.¹³ Še posebej pa je v zadnjih sto letih poraslo število gostačev. Od vsega 144 gostačev leta 1637 sta bila leta 1754 na celotnem loškem ozemlju 1302 gostača. Številni so bili prevsem v naseljih med Škofjo Loko in Kranjem.¹⁴

Vasi, njihova rast in posestna struktura

Raziskava je zajela območje, ki leži južno in jugozahodno od mesta in obsega naslednje vasi: Sv. Barbaro, Ožbolt in Andrej nad Zmincem, Hrib pri Zmincu (Sv. Petra Hrib), Staniše, Bodovlje in Zminec.

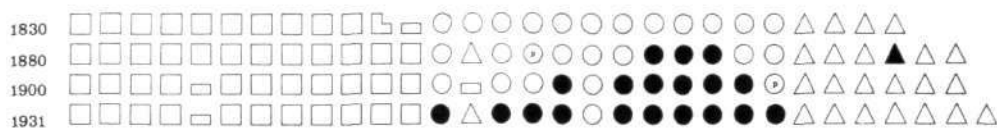
SV. BARBARA. Prve kmetije omenja vir iz leta 1501, prve gostače pa urbar leta 1630. Kajže začno nastajati v drugi polovici 18. stoletja v Hrastniški grapi. Leta 1780 je naselje štelo 24 hiš;¹⁵ do leta 1814 se je to število povečalo še za dve hiši,¹⁶ in sicer sta nastali nova kajža (v. Logar) in Primaškov mlin.¹⁷ V mapi Franciscejskega katastra iz leta 1825 je vrisana še ena hiša več.¹⁸ Če sledimo hišnim številkam v Statusu animarum (SA), je na novo nastala Vodnikova bajta.¹⁹

Kakšna je bila posestna struktura okoli leta 1830 in ob vseh popisih prebivalstva, nam prikazujeta tabela in grafikon št. 1.

Postopoma narašča število kajž, bajte pri gruntih pa propadajo. Že prej sem omenila, da nove kajže nastajajo v večini v Hrastniški grapi. Ob manjšem pritoku Lipnik, ki priteče izpod Osovnika, sta stala dva mlina – Dolinski in Kožuhov mlin, ki sta bila v posesti dveh gruntarjev od Sv. Barbare. Nekoliko višje ob Hrastnici je mlel še tretji (že omenjeni Primaškov mlin), ki je bil postavljen v začetku 19. stoletja (do leta 1814) in bil v posesti kajžarja.²⁰ Povodenj leta 1924 je odnesla Kopačevo in Fojkarjevo žago (ki sta bili v posesti dveh gruntarjev od Ožbolta), Fojkarjev mlin²¹ pa tako poškodovala, da ga po povodnji niso več obnovili.

OŽBOLT NAD ZMINCEM. Vir iz leta 1754 omenja poleg štirih hub eno tretjinsko hubo in eno kajžo. Leta 1780 je bilo pri Ožboltu 29 hiš.²² Do leta 1814²³ nastaneta še dve, in sicer kajži v. Tominc in v. Robar.²⁴ Kakšna je bila posestna struktura vasi, nam prikazujeta tabela in grafikon št. 2. Okoli leta 1830 je bilo pri Ožboltu 11 gruntov: 7 celih in 4 polovični, 6 kajž in 14 bajt. Zanimivo je, da

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	28	/	10	1 + 1 ^(3/4)	12	4
1880	30	1 + 4	12	/	7	6
1900	30	1 + 6	11	2	4	6
1931	31	10	11	1	1	8

Legenda:

- - cel grunt
- ◻ - tričetrtinski grunt
- ▤ - polgrunt
- △ - kajža
- - bajta
- ⊙ - prazna bajta
- ▲ - podrta bajta ali kajža

Tabela in grafikon 1: posestna struktura vasi Sv. Barbara

sta imeli svoji bajti tudi dve kajži. Leta 1880 ostane število hiš nespremenjeno, nekoliko drugačno stanje pa se kaže v posestni strukturi. Popis navaja 9 celih in 4 polgrunte. K celim gruntom sta bila prišteta dva polgrunta iz leta 1830 (Urbančk, Polanc), k polgruntom pa dve nekdanji kajži (Tomašk in Hribovc). Zmanjšanje števila pri kajžah gre torej na račun teh dveh. Do leta 1931 so bile postavljene še naslednje hiše (6): Presečnikov mlin, kajža v. pri Martinčku na Lazih, Zg. Fojkarjeva bajta in žaga (ki pa jo je leta 1924 odneslo), Žirovnikova bajta in kajža v. Stari Brojan.²⁵

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	31	/	7	4	14	6
1880	31	2 + 3	9	4	9	4
1900	35	2 + 6	10	2	8	7
1931	37	11	10	2	7	7

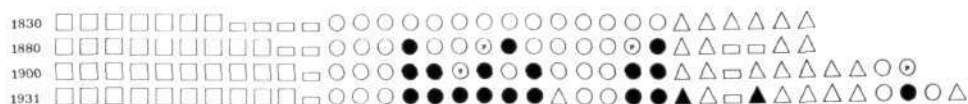

Tabela in grafikon 2: posestna struktura vasi Ožbolt

ANDREJ NAD ZMINCEM. V urbarju iz l. 1501 so v območju Andreja omenjene 4 hube, leta 1630 3 hube in ena pustota in leta 1754 ponovno 3 hube in en gostač. V drugi polovici 18. stoletja (1780) je bilo pri Andreju 13 hiš, leta 1817 pa jih vir omenja 14.²⁶ Nastala je nova kajža, v. Na rauneh Loure.²⁷ V mapi Franciscejskega katastra (1825) je vrisana še ena nova kajža, in sicer v. Požgani

bregi.²⁸ Okoli leta 1830 je bilo pri Andreju 18 hišnih števil (nastanejo še Cibrova in nova Župcova bajta ter kajža v Pasji vasi – v. Tone). Sicer je bilo tedaj pri Andreju 6 gruntov, 2 kajži in 10 bajt (tabela in grafikon št. 3).

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	18	/	6	/	10	2
1880	20	3	6	/	7	4
1900	22	1 + 1	6	1	5	8
1931	20	5	6	/	3	6

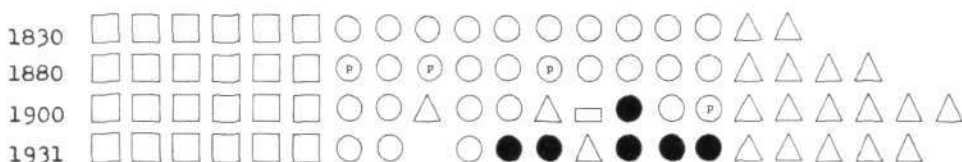

Tabela in grafikon 3: posestna struktura vasi Andrej nad Zmncem

Dve bajti (v Rošpošu) sta bili v lasti viteza Edvarda Strahla, graščaka v Stari Loki. Po popisu leta 1880 je bilo pri Andreju 20 hišnih števil. Nove hiše (v. Kopár, Adamovc) so nastale v Pasji vasi, pusti in strmi hudourniški grapi, ki se zajeda že čisto pod Ožbolt. Število gruntov je ostalo vseskozi nespremenjeno, nastali pa sta še dve novi kajži (v. Tine in v. Toncl), ki ju je odnesla povodenj leta 1926.²⁹ Žalostno usodo ene izmed njiju opisuje tudi Jan Plestenjak v črtici Tinač.³⁰

SV. PETRA HRIB. Leta 1780 je zaselek štel 6 hiš.³¹ Število hiš je po virih nespremenjeno vse do leta 1880. Okoli leta 1830 so bili na Sv. Petra Hribu 3 celi grunti in 2 polgrunta. Vendar nam domača imena (Arharjeva kajža in Arharjeva pustota)³² ne dajejo vtisa, da gre za polgrunta. Tudi novejši viri govorijo o dveh Arharjevih bajtah,³³ v katerih so živeli gostači.³⁴

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	6	/	3	2	1	/
1880	6	/	3	/	3	/
1900	9	1 + 2	2	1	/	3
1931	9	2	2	1	/	4

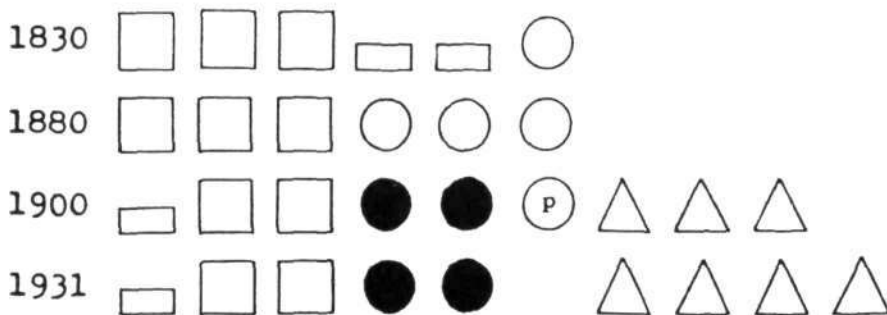

Tabela in grafikon 4: posestna struktura vasi Sv. Petra Hrib

V drugi polovici 19. stoletja (po l. 1880) so v Bodovaljski grapi nastale tri kajže, ki so nosile številko Sv. Petra Hrib (v. Zaplazar, Stari Babnik in Smolnikar),³⁵ ter v. Stari Arhar, ki je prevzel hišno številko nekdanje Bukovškove bajte.

STANIŠE. Leta 1780 je tu omenjenih 8 hiš.³⁶ Viri iz l. 1814³⁷ in 1817³⁸ govorijo o 7 hišah in tudi v mapi Franciscejskega katastra (1825)³⁹ je vrisanih 7 hiš: 4 gruntarske z gospodarskimi poslopji in 3 bajte. V SA pa je ponovno vpisanih 8 hišnih števil. Vse kaže na to, da je imel Stanišnikov grunt 2 bajti: Na Koglu in V Krgan.⁴⁰ Posestna struktura se ni spreminjala (tabela in grafikon št. 5). Okoli leta 1930 je bila v Bodovaljski grapi postavljena tudi edina kajža, ki je nosila hišno številko Staniš, v. pri Franet.

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	8	/	4	/	4	/
1880	7	/	4	/	3	/
1900	8	1	4	/	3	/
1931	9	3	4	/	1	1

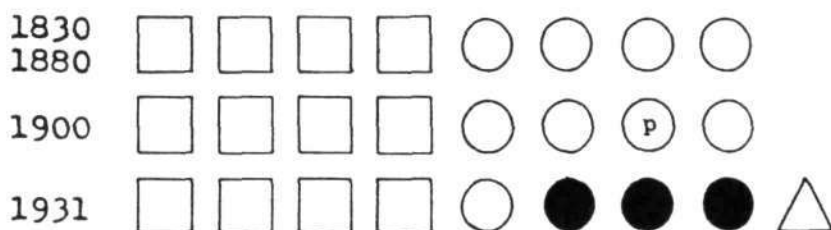

Tabela in grafikon 5: posestna struktura vasi Staniše

BODOVLJE. Jedro vasi se je razvilo ob dveh starih poteh, ki sta vodili v Puštal in Škofjo Loko, sestavljale pa so ga gruntarske domačije. Že vir iz leta 1291 tu omenja 5 hub.⁴¹ Drugi del vasi so sestavljale 3 kajže, ki so nastale ob cerkvi sv. Petra, in jih omenja že urbar iz leta 1630. Vir iz leta 1780⁴² omenja 11 hiš in vas se ni povečala vse do leta 1870,⁴³ ko so postavili ob vhodu v Bodovaljsko grapo

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	11	/	5	/	2	4
1880	11	1	5	/	2	3
1900	13	/	3	1	2	6
1931	17	1	3	1	2	10

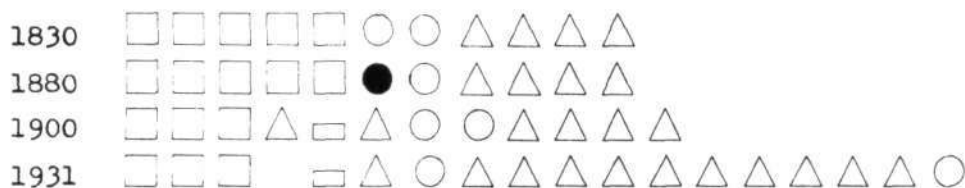
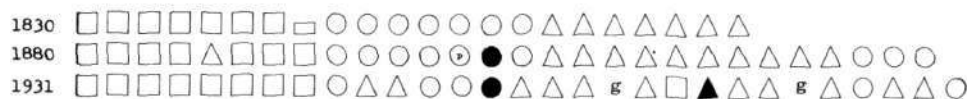

Tabela in grafikon 6: posestna struktura vasi Bodovalje

večjo hišo z delavnico in skladiščem v pritličju in stanovanjskimi prostori v prvem nadstropju.⁴⁴ Okoli leta 1830 je v Bodovljah še vedno 5 gruntov, 4 kajže in 2 bajti. Vas se kasneje širi v dve smeri, v Bodoveljsko grapo in ob poti proti Puštalu, tako da se je do leta 1931 povečala za 6 hiš. Nastale so naslednje kajže oziroma bajte z domačimi imeni: Franck, Krivar, Erjavč, pri Tončku in Erjavčkov Jaka.⁴⁵

ZMINEC. Že urbar iz leta 1291 tu omenja 7 hub, prvo kajžo (v velikosti tretjinskega grunta) in 4 gosače pa vir iz leta 1754. Leta 1780 je vas štela 21 hiš⁴⁶ in število se je za eno povečalo do leta 1814⁴⁷ (postavili so Kožuho vo kajžo). Leta 1825 je bilo v vasi 23 hiš,⁴⁸ vendar pa vseh niso vrisali v mapo Franciscejskega katastra, medtem ko so v seznamu hiš manjkajoče hišne številke že vpisali.⁴⁹ Okoli leta 1830 je bilo v vasi 7 gruntov, 1 polgrunt, 7 kajž in 7 bajt (tabela in grafikon št. 7). Kasneje se je vas širila predvsem na račun gospodarskih enot v obsegu kajže ali bajte. Če sledimo hišnim številkam v popisu 1880, so do tedaj nastale še kajže v. Primož, v. Juri, v. Porobkar, Muretova bajta in bajta k hišni številki 12,⁵¹ ter leta 1883 še kajža v Planini.⁵² To je bila po vsej verjetnosti tudi zadnja kajža v vasi. Okoli leta 1928 je bila na mestu kajže v. Juri zgrajena nova gostilna »pri Švavnarju«. Do približno 1935 sta bili postavljeni še dve hiši, v. pri Mravljetu in pri Andreju,⁵³ kjer pa o kajžah ne moremo več govoriti.

Leto	Štev. hiš	Štev. praz., podrt. hiš	Štev. gruntov	Štev. pol-gruntov	Štev. bajt	Štev. kajž
1830	22	/	7	1	7	7
1880	28	1 + 1	7	/	8	11
1931 ⁵⁰	29	2	9	/	5	11

g - gostilna

Tabela in grafikon 7: posestna struktura vasi Zminec

Če pogledamo tabele in grafikone, vidimo, da v celotnem obravnavanem obdobju bajte pri gruntih propadajo, narašča pa število kajž. Tako je v dobrih sto letih število bajt na obravnavanem območju padlo kar za 31 hiš oziroma 62 %, število kajž pa naraščalo skoraj v obratnem sorazmerju, saj se je povečalo kar za 24 hiš oziroma za 51,1 %.

Kajžarska in bajtarska posest

VELIKOST POSESTI. Viri za leto 1824 v splošnem navajajo, da so celi grunti pri Sv. Barbari obsegali od 30 do 120 oralov,⁵⁴ v katastrski občini Ožbolt, ki je obsegala poleg Ožbolta še naselji Andrej in Sv. Petra Hrib so celi grunti obsegali približno 32 do 112 oralov,⁵⁵ polgrunti in tretjinski grunti od 4 do 12 oralov.⁵⁶ V Bodovljah in Zmincu je bil razpon nekoliko manjši, in sicer pri celih gruntih od 30 do 80 oralov, polgrunti pa naj bi obsegali od 8 do 20 oralov.⁵⁷

Vse druge gospodarske enote so popisovalci šteli h kajžam, ki so imele vse po dva oralna veliko zemljišče. Ko smo podrobneje pregledali zapisnike zemljiških parcel, smo spoznali, da so gornje ugotovitve, vsaj kar se tiče kajž, preveč splošne in nizke. Tako so v prvi polovici 19. stoletja posesti kajžarjev obsegale od ene do

16 zemljiških parcel, največkrat od 5 do 7 parcel v velikosti od dva do osem oralov.⁵⁸

Velikost posesti, ki je pripadala bajti in jo je gostač lahko obdelal s svojo družino, je iz zapisnikov težko razbrati, ker je bilo takšno zemljišče zapisano v sklopu gruntarske posesti. Nekaj bajt pa je vseeno vpisanih posebej, in sicer so merile od 3199 kvadr. klafter (4 njive, pašnik in travnik s sadjem)⁵⁹ do 3 oralov in pol (2 njivi, 2 pašnika in travnik).⁶⁰ Bajta, ki jo je imel leta 1920 v posesti bajtar in čevljar, je obsegala 2 parceli (sadovnjak in njivo) v skupni velikosti 41 arov 51 m², njen čisti katastrski donos pa je znašal 3 krajcarje in 26 vinarjev.⁶¹ Nekatere bajte so obsegale le stavbno parcelo.

Za primerjavo naj navedem še velikost grunta; površina je lahko obsegala od 30 do 40 parcel. Grunt pri Ožboltu je npr. obsegal 39 parcel s površino 82 oralov in 8059 kvadr. klafter. Od tega so gozdne parcele merile nekaj več kot 31 oralov.⁶²

Največjo površino kajžarske posesti so zavzemale košenine, pašniki, travniki in pašniki s sadnim drevjem in sadovnjaki, manj pa njive, v ravninskem svetu tudi vrtovi. Gozda je bilo v sklopu kajžarske posesti malo, gostač v bajti pa gozdne parcele ni dobil nikoli v najem. Prav gozd pa je gruntarjem dajal poglavitni vir zaslužka.

NAKUP POSESTI. Največja želja slehernega gostača je bila kupiti si nekaj zemlje in postaviti lastno bajto. »*Da bi vsaj takole bajto imel, kot je naša, in slive in jablane in za dobro rjuho njiv in košenin', si je zaželel med molitvijo...*« Tako opisuje bajtarske sanje Jan Plestenjak v povesti Bajtarji.⁶³

Če je bil gostač priden delavec in pošten človek, mu je bil kmet pripravljen prodati nekaj zemlje. Tako prodajo opisuje Jan Plestenjak: »*Tinač, bodiva kratka. Jaz sem že vse premislil. Tisto jaso ti prodam in breg do smrek. Od spodnje vrbe, pa do jelše ob poti, to bi bilo nekako vse. Mislim, tristo dinarjev bi ne bilo preveč, čeprav je več vredno. Seveda ta cena velja le zate. Prepise plačaš ti, vsako leto bo pa Marjana prišla za teden žet. Tako sem rekel. Če ti je prav, dobro, silil ne bom. Ne prodajam radi pomanjkanja.*' Tu so se mu spet zasvetile bahave oči, ki so Tinčeta kar zmehčale in ponižale... *Še nikoli ni kupoval sveta. O vrednosti sveta se mu še sanjalo ni, ker je poleg zemlje zmerom slišal vsote, ki so bile zanj bajne. In ko je primerjal pred seboj jaso in hišico na jasi ter tristo dinarjev, se mu je zdela jasa neznansko poceni. Tristo dinarjev pa malenkosten denar.*«⁶⁴

Kmetje pa so prodajali le manjvreden svet, od katerega niso imeli nobene koristi. Tudi v zemljiški knjigi so take parcele posebej označene, kot npr. »travnik – nerodovitno« ali »puščava«. ⁶⁵ Kljub majhnemu znesku se je večkrat zgodilo, da bajtarji niso premgli vsote, ki so jo zahtevali kmetje, zato so zemljišče odplačevali delno z denarjem in delno z dnino. Kmet si je s tem zagotovil stalno in poceni delovno silo. »*Takšno bajto so z delom plačevali vse življenje,*« je izjavila informatorka.⁶⁶ Bili so tudi primeri, ko je kmet prodal kajžo, v kateri so prej gostili gostači. Tako je kmet Rožnik leta 1938 prodal nekdanjemu gostaču v Kartelovi kajži svojo kajžo in nekaj sveta okoli nje (4 parcele: dve njivi, pašnik in vrt v velikosti 143 arov 76 m²).⁶⁷

Domovi kajžarjev in bajtarjev

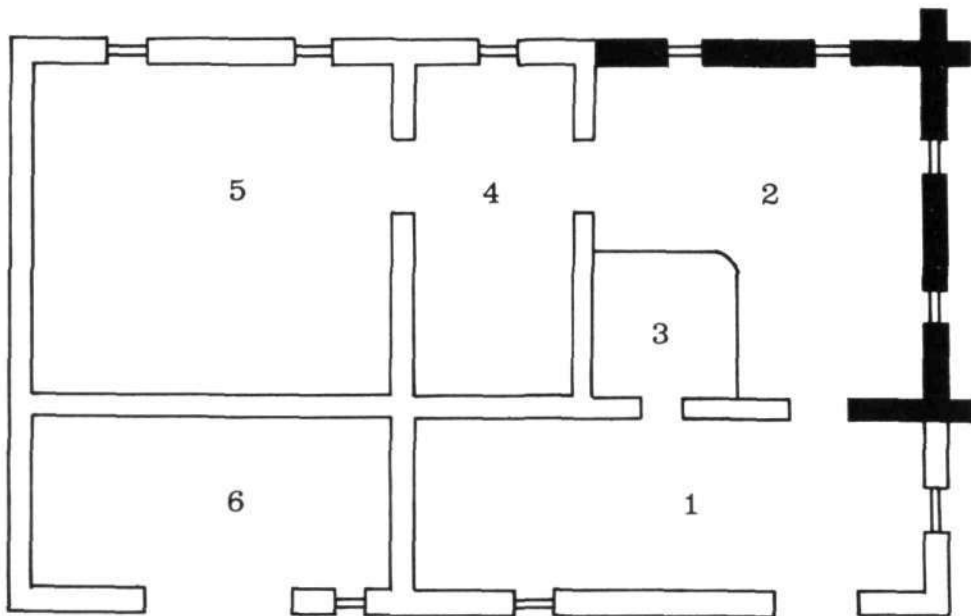
Leta 1824 je bilo na obravnavanem območju naslednje število kajž in bajt:

– pri Sv. Barbari je bilo od 28 hišnih števil pet kajž in kar enajst bajt (skupno 57,1 % vseh hiš);⁶⁸

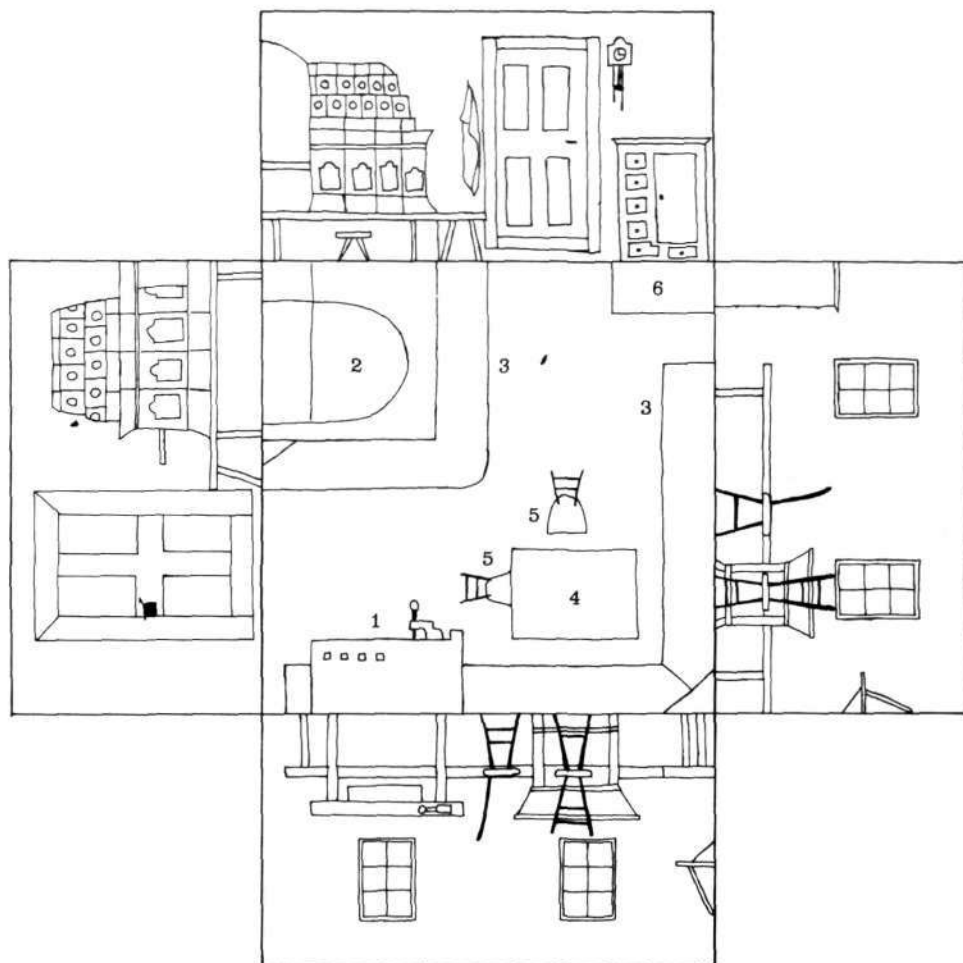
- pri Ožboltu je bilo od 31 hišnih številk šest kajž in štirinajst bajt (skupno 64,5 % vseh hiš);
- pri Andreju je bila od 15 hišnih številk ena kajža in osem bajt (60 %);
- na Sv. Petra Hribu od 6 hišnih številk ena bajta (16,7 %);⁶⁹
- na Stanišah od 7 hišnih številk tri bajte (42,9 %);⁷⁰
- v Bodovljah od 11 hišnih številk štiri kajže in ena bajta (45,5 %);
- v Zmincu od 23 hišnih številk sedem kajž in osem bajt (65,2 %).⁷¹

V štirih vaseh so torej v več kot polovici hiš živeli bajtarji, v dveh je bilo kajž in bajt skoraj za polovico, na Sv. Petra Hribu je bila bajta le ena. Viri za prvo polovico 19. stoletja omenjajo, da so bile hiše pritlične, grajene iz lesa in krite s slamo. Seveda je to v tem času veljalo tudi za večino gruntarskih hiš.⁷² Kolikor lahko sploh govorimo o domačijah, je imelo le sedem kajž poleg stanovanjske hiše gospodarsko poslopje. Izjemoma sta bili dve kajži zidani iz kamna, in sicer Petačeva in Zalebnikarjeva v Bodovljah.⁷³

KAJŽE. Med najstarejšimi še ohranjenimi kajžami na tem območju je Kartelova kajža, v. pri Martinu, ki pa je bila večkrat predelana (na tramu v »hiši« je pritrjena lesena ploščica z vrezano letnico 1792). V mapi Franciscejskega katastra sta na mestu današnje kajže vrisana dva lesena objekta: stanovanjsko in gospodarsko poslopje.⁷⁴ V prvi seriji SA (okoli leta 1830) je ob vpisani družini naknadno pripisano, da je hiša podrta.⁷⁵ Mogoče nas na obnovitev kajže opozarja prav letnica 1855, ki je napisana na eni izmed pečnic. Tedaj so verjetno postavili zidan hlev in ga združili s stanovanjskimi prostori.

Slika 1. Tloris Kartelove kajže pri Sv. Ožboltu okoli leta 1930: 1. veža s »črno kuhno«, 2. »hiša«, 3. peč, 4. »kambra«, 5. klet, 6. hlev.

Slika 2. Notranja oprema »hiše« v Kartelovi kajži pred drugo vojno: 1. »verštat« – delovna miza, 2. peč, 3. klopi, 4. mentrga, 5. stola, 6. predalnik.

Tudi kasneje so kajžo še predelovali. Okoli leta 1930 so namesto majhnih oken, vrezanih v dve bruni, naredili večja in sezidali dimnik. Tudi slamnata streha je bila med obema vojnama v slabem stanju. Popravljali – »flikali« so jo z deskami in drevesnim lubjem, po drugi svetovni vojni pa jo zamenjali z opeko. Edini leseni del je danes »hiša«. Med vojnama je bila njena notranja oprema naslednja: Desno od vhoda je bil »verštat« – delovna miza, na levo za vrati pa peč in klop ob njej. V nasprotnem kotu je bila mentrga in dva stola, ob steni pa klop skoraj ob celotni širini in dolžini hiše. V »bohkovem kotu« nad mizo je bila lesena tabla z Marijino podobo. Ob vhodu v »kambro« je bila še manjša omara in nad njo ura »na kvihte« (slika 1, 2).

Zanimive podatke o kajžarskih hišah nam prinašajo viri iz druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja. V ZAL, Enota v Škofji Loki, je v fasciklu gradbenih

zadev vasi v podobčini Zminec ohranjenih nekaj načrtov novogradenj in zapisnikov o ogledih.⁷⁶

Iz teh je razvidno, da se od leta 1870 do 1921 med novogradnjami pojavljata dva tipa kajž:

- pritlična kajža s stanovanjskimi in gospodarskimi prostori v ravni črti pod eno streho. Bivalni prostori so obsegali »hišo« in kamro ter vežo s črno kuhinjo, gospodarski pa hlev in klet ter na vrhu pod;

- vrhhlevna kajža z zidanim hlevom in kletjo spodaj in stanovanjskimi prostori zgoraj.

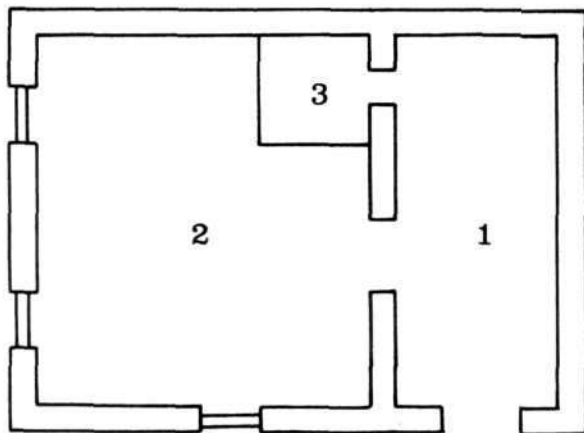
Prevladoval je prvi tip kajže.

BAJTE. Leta 1900 je gostač in čevljar Franc Jakomini, v. Štrukelj, kupil manjšo gozdno parcelo od Ane Kavčič⁷⁷ iz Mesta št. 50.⁷⁸ Do leta 1910 je postavil bajto, v katero se je preselil iz Župcove bajte, v. pri Kadivcu. Imel je devet otrok, bajta pa meri le sedem metrov v dolžino in pet metrov v širino ter ima dva prostora: vežo s črno kuhinjo in »hišo« (slika 3). Notranja oprema je bila zelo skromna. V veži s kuhinjo je bila le polica za odlaganje posode ter »marajna« in skrinja za shranjevanje živil. V »hiši« je bila le najnujnejša oprema (slika 4): peč; postelja za starše (otroci so spali v senu »na vrh« hiše, kamor se je prišlo le iz zunanje strani – tudi pozimi!); mentrga; dva stola; klopi (na klopi, levo od vhoda v »hišo«, je stala manjša omara); pod oknom je bila »delavnica«: čevljarški stol in mizica, kjer je oče popravljajl čevlje; vzdian drog čez celotno dolžino »hiše« za obešanje obleke.

Ob vhodu v bajto so zajeli studenec, ki pa je ob neurju leta 1926 spremenil svoj tok. Poleg hiše stoji še majhen lesen hlev (včasih je bil krit z deskami, danes pa je s pločevino). Nad hišo je stal čebelnjak.

V pregledanih gradbenih dokumentih vsi primeri kajž in bajt kažejo na določeno konservativnost novogradenj, ki se odraža v sledečem:

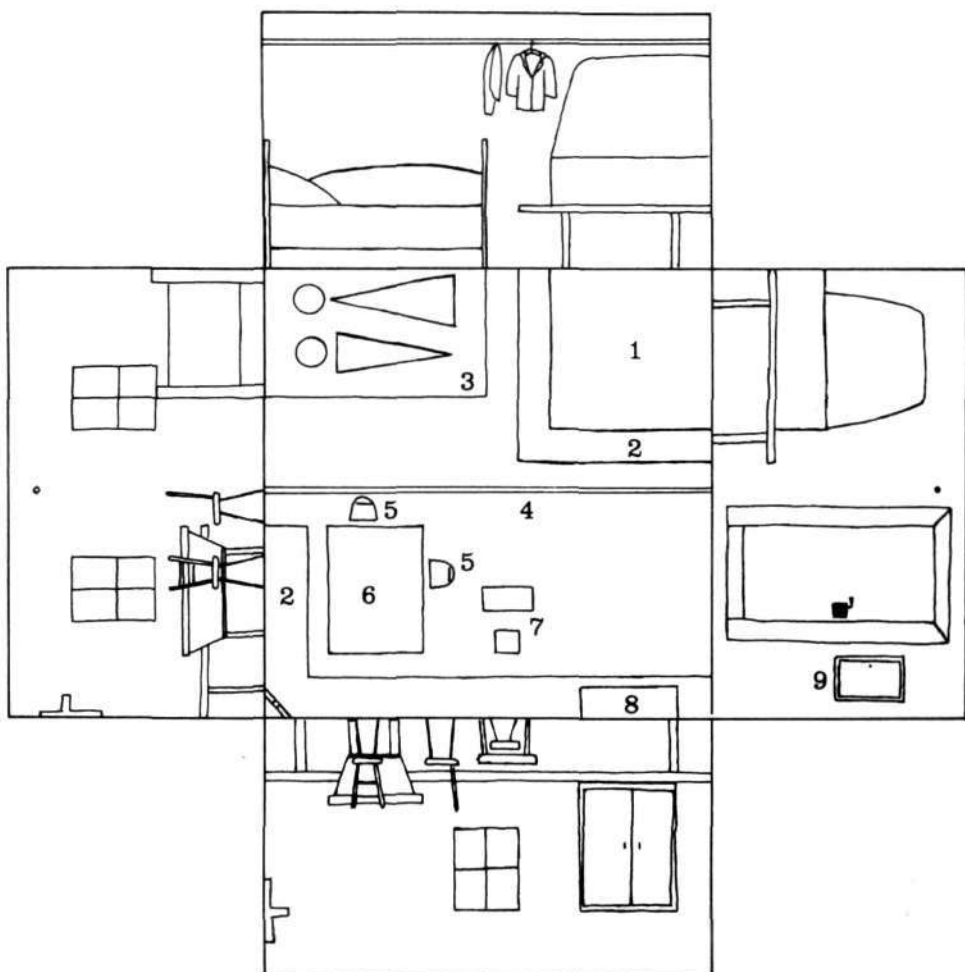
- ponavljajo se stari tlorisi, ki jih pri gradnji novih gruntarskih hiš opuščajo;
- veža in črna kuhinja sta še zmerom združeni v en prostor, medtem ko se v kmečkih hišah veže že pregrajujejo, v novih pa je kuhinja že povsem samostojen prostor, ločen od veže;

Slika 3. Tloris bajte pri Sv. Andreju št. 12: 1. veža s »črno kuhno«, 2. »hiša«, 3. peč.

- konservativnost se kaže tudi v gradbenem materialu, kjer še vedno prevladuje kamen in les;
- ne nazadnje se še naprej ohranja star razložek v velikosti kajže in bajte v primerjavi z gruntarsko hišo.

Vse to je seveda odraz premoženjskega in socialnega stanja graditeljev.

Slika 4. Notranjost »hiše« v bajti: 1. peč, 2. klopi, 3. postelja za starše, 4. drog po vsej dolžini hiše za obešanje obleke, 5. stola, 6. mentrga, 7. delovni prostor očeta – čevljarja, 8. manjša omara, 9. zidna omara.

Socialni in lokalni izvor

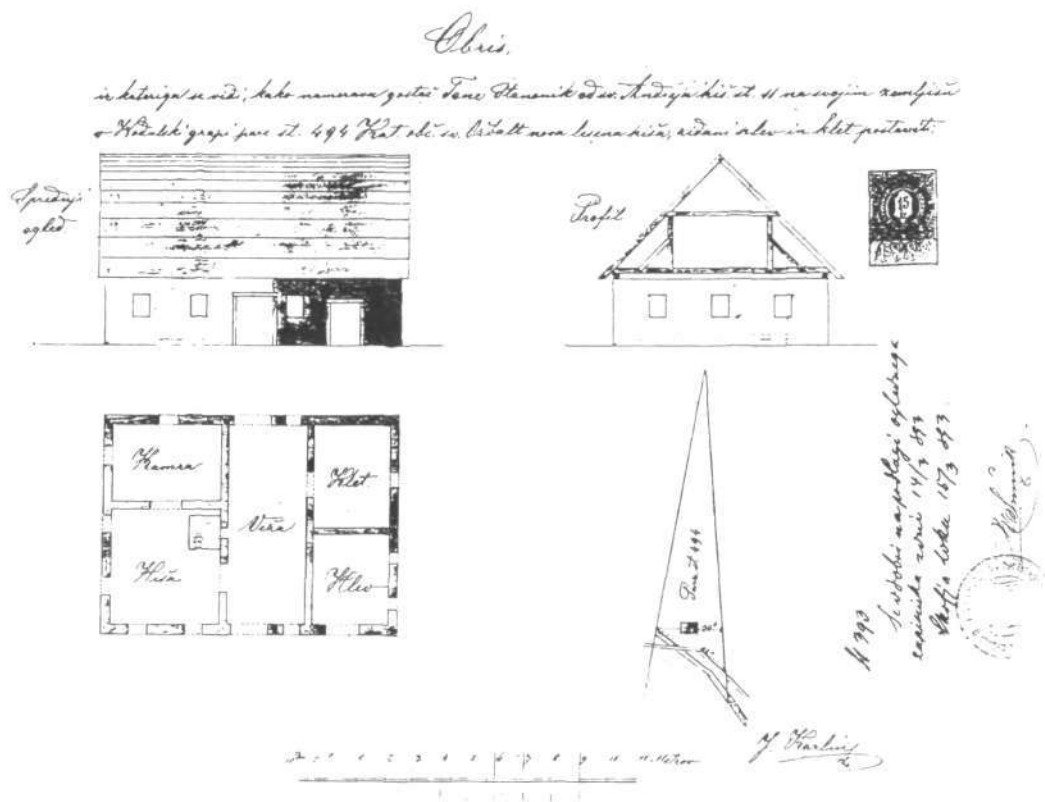
Obravnavani prebivalci imajo v večini primerov priimke, ki so sicer značilni za ondotne gruntarske družine, kar pomeni, da izvirajo v glavnem iz kmetij.⁷⁹ Domači so z gruntov odhajali ob različnih priložnostih:

– v bajto so odšli starši, ki so kmetijo prepustili enemu izmed otrok, ponavadi najstarejšemu sinu. Izgovorili so si kos zemlje in nekaj živine (največkrat kravo in nekaj kokoši) ter to uživali do smrti kot preužitkarji;

– v bajte so odhajali tudi bratje in sestre mladega posestnika (tete in strici), in sicer ob očetovi smrti, ki jim je lahko v oporoki izgovoril bajto za dosmrtno stanovanje, ali pa so se preselili v bajto, ko je na grunt prišla »ta mlada«. Če bajte pri kmetiji ni bilo, so se nastanili v bajti drugega kmeta kot gostači. Le redkim pa se je po določeni gostaški dobi uspelo toliko osamosvojiti, da so si postavili lastno bajto.

Lahko je kajžo ali bajto z nekaj zemlje dobil tudi kdo od domačih za doto in je tako nastala samostojna gospodarska enota. Tako pravi ustno izročilo o Hribovčevi kajži, da jo je pred tristo leti dobil nekdo od Kopačevih za doto.⁸⁰ Del bajtarskega prebivalstva pa je izviral tudi iz bajtarskih vrst.

Že zgoraj sem omenila, da je nekaj bajtarjev stanovalo v domačih bajtah v domačem kraju. Če te možnosti niso imeli, so si iskali stanovanje in zaslužek po okoliških hribih, pa tudi v Bodovljah in Zmincu. V glavnem so se selili v mejah nekdanje občine Zminec.⁸¹ Obsežno območje, od koder so prihajali predvsem k Ožboltu, Andreju in k Sv. Barbari sta predstavljala črnovrški in »pograjski« predel

Slika 5. Načrt kajže Antona Stanonika, Sv. Andrej št. 12 (stara numeracija) iz leta 1893. (Lastnik originala Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki.)

(območje Polhovega Gradca), ki nista več sočila v meje loškega ozemlja. Posamezniki pa so prihajali tudi iz bolj oddaljenih krajev. Leta 1931 so prišli še iz Selške doline (iz Spodnje Luše, Stirpnika), iz Medvod in Preske, Cerknice in Radovljice.

Načini preživljanja kajžarjev in bajtarjev

VLOGA IN POMEN POLJEDELSTVA IN ŽIVINOREJE. Že v poglavju o velikosti posesti sem omenila, da je bila površina obdelovalne zemlje majhna in ni zadoščala niti za pridelavo osnovnih pridelkov, žita in krompirja, ki sta bila poglavitni sestavini v prehrani bajtarjev. Na vprašanje, kaj in koliko so bajtarji pridelali, so informatorji izjavljali:

»Zemljišče je obsegalo malo njivice, košenine in sadja, gozda nič. Sejali smo proso, ajdo, ječmen, oves, pšenico, vendar je bilo le ječmena toliko, da smo ga dali v mlin.«⁸²

»Poleg bajte je bilo še malo njivice in košenine, da se je nekaj malega pridelalo.«⁸³

»Imeli smo malo njive v najemu za krompir, fižol in malo zelja.«⁸⁴

»Vsako leto je oče s košem nosil gnoj visoko v senožet, kjer je imel dve njivi. Bili sta v taki strmini, da je moral vsako pomlad s košem nositi zemljo nazaj, ker je lezla po bregu. Njivi je prekopal ročno in sejali le pšenico.«⁸⁵

Za njihovo gospodarstvo je bila pomembna tudi reja živine. Iz popisa živine leta 1880⁸⁶ je razvidno, da so imeli govedo pri 58 bajtah (od 66 bajt). Največkrat je bila to le ena krava. Večje število govedi (od ene do pet glav) je bilo pri tistih bajtah, kjer so bili poleg ene družine še drugi stanovalci. Ovce so imeli le pri dveh bajtah (enkrat osem in enkrat po tri živali), koze so redili pri šestih bajtah (od dve do osem), le pri dveh bajtah so imeli po enega prašiča. Panji s čebelami so bili prav tako redki. Imeli so jih le pri šestih bajtah, in sicer od štiri do šest panjev. Popis živine iz leta 1880 še ne prinaša podatkov o perutnini.

Med obema vojnama stanje živine pri bajtarjih ni bilo bistveno drugačno. Imeli so po eno kravo, ki so jo redili za prodajo, nekaj ovac in občasno tudi kakšno kozo. Ovce so redili predvsem zaradi volne in šele v drugi vrsti zaradi mesa. Skoraj vsi pa so redili tudi prašiča, ki so ga zaklali za potrebe v domači prehrani. Redili so tudi kokoši (tri do pet). Čebele, so imeli med obema vojnoma bolj pogosto, kot je razbrati iz popisa ob koncu 19. stoletja.

Krave so bajtarji kupovali bodisi pri bližnjih kmetih, bodisi na živinskih sejmih v Kranju ali Loki. Prenekateri gospodar je moral kupiti nekoliko cenejšo starejšo kravo, saj so bile mlade dražje. Tako je na kranjskem sejmu leta 1939 taka krava veljala 160 dinarjev. Poleti so jih krmili s svežo krmo (ali pa so jih pasli domači otroci), pozimi s senom, ki pa ga je velikokrat zmanjkalo že sredi zime. Nekateri so seno za malo denarja kupovali pri bajtarjih, ki živine niso imeli. Če ni bilo snega, so za krmo živini želi robido. *»Danes je vse zaraščeno, včasih pa smo poželi vso, da je bilo čisto.«⁸⁷* Nastiljali so jim z listjem ali s praprotjo. Krave niso nikoli zredili za dom. Od nje so imeli le gnoj in mleko. Če so bili pri hiši majhni otroci, so del mleka obdržali, sicer pa so ga prodajali strankam ali pa so gospodinje kuhale maslo. Ko jim je zmanjkalo krme, je gospodar gnal kravo na semenj in jo prodal. Po prvi svetovni vojni pa je imela živina slabo ceno, zato so nekateri klali kar sami doma. Nekaj dni pred zakolom se je bajtar pozanimal pri strankah, če so morebitni kupci mesa. Posamezne kose mesa je potem zavil v rjuho,

naložil v koš in odšel prodajat. Od bajtarja od Andreja so kupovale meso stranke pri Ožboltu in v Bodovljah. Doma je ostala le drobovina.⁸⁸ S takšno prodajo so pred drugo svetovno vojno iztržili približno 500 dinarjev.

Ovce so redili v glavnem zaradi volne. Mlade »jančke« so kupovali od bližnjih kmetov. Pri bajti so bile le dve do tri ovce, saj se niso imele kje pasti. Včasih so kakšno tudi zaklali in meso posušili, največkrat tedaj, ko jim je zmanjkalo svinjskega mesa.

Koze so bile med obema vojnama tudi pri bajtarjih že zelo redke.

Skoraj pri vsaki bajti so zredili enega prašiča. Okoli sedem tednov stare pujske so kupovali pri okoliških kmetih. Prašiča so zredili za domačo prehrano. Koliko so ga zredili, je bilo odvisno od količine in vrste krme. V glavnem so ga krmili s travo in deteljo, nekateri pa so za krmo kupovali turšičino moko. Ko je krme zmanjkalo, so prašiča zaklali. Pri bajtarjih so bili prašiči pred zakolom težki okoli 90 kg, pri kajžarjih pa od 100 do 150 kg.

Tudi nekaj kokoši je bilo pri vsaki bajti. Le-teh niso nikoli klali. Redili so jih le zaradi jajc, ki pa so bila za domače le redka hrana. Večinoma so jih gospodinje nosile prodajat v Loko. Pri nekaterih kajžah so imeli tudi čebelnjak. Panjev s čebelami pa je bilo le toliko, da so imeli med za domače potrebe.

Skrb za preživetje je bila najpomembnejša v življenju kajžarjev in bajtarjev. Ker so bile kajžarske in bajtarske družine odvisne same od sebe, skromna obdelovalna površina in majhno število živine pa jim za življenje ni zadoščalo, so vso delovno moč čimprej in čimbolje izrabili. V tej težnji so bili najbolj prizadeti otroci, ki so morali že zelo zgodaj od doma.

Velike izbire za zaslužek niso imeli. Kakšno zaposlitev so si kajžarji in bajtarji ter njihovi družinski člani lahko izbrali, pokažejo naslednje tabele o »poklicni strukturi«, izdelali smo jih po popisih prebivalstva leta 1880, 1900 in 1931.

Vas	Poljedelci	Gospodinje	Dninarji	POSLO				Obrtniki	Pomoč doma	Ostalo	Otroci	Preužitkarji
				hlapci	dekle	pastirji	pestrne					
Sv. Barbara	5	9	21	6	7	10	1	8	6	/	25	/
Ožbolt	7	9	12	1	3	6	/	1	3	1	21	4
Andrej	7	7	11	/	4	3	/	/	3	/	14	4
Sv. Petra Hrib	4	4	1	2	1	/	/	/	/	/	1	/
Staniše	2	1	2	/	/	/	/	/	3	/	4	
Bodovlje	4	5	2	/	3	/	/	1	1	1	12	1
Zminec	9	13	23	3	3	5	/	18	5	/	23	1
SKUPAJ	38	48	72	12	21	24	1	28	21	2	100	11

Tabela 8: »poklicna struktura« bajtarjev leta 1880

DNINA. Največjo skupino v vseh treh popisih sestavljajo dninarji. Sergij Vilfan piše, »da so bili dninarji tisti poljedelski delavci, ki so živeli praviloma v lastnem gospodinjstvu in ki so stopali v priložnostna delovna razmerja, pri čemer so dobivali mezdo od opravljenega delovnega dneva v denarju ali naturalijah«.⁸⁹

Na dnino – »tabrh« niso hodili le tisti prebivalci, ki so v tabelah prikazani v rubriki »dninarji«, temveč tudi »poljedelci« – posestniki kajže, gospodinje in tisti družinski člani, ki so šteti v rubriki »pomoč doma« oz. »pomoč v hiši«. Da so hodili na dnino vsi za delo sposobni družinski člani, govori tudi naslednji odlomek iz

Plestenjakove črtice: »Poleti so mož in žena z otroki znašali domov praprot in ščavje iz grape, obrezovali meline, da so za zimo nabrali živeža za svojo kravico. Nabirali so borovnice, smukali brinje, sušili drobnice, pobirali kostanj, stikali za gobami, in če je bilo treba, vsi od prvega do zadnjega šli na dnino: kosit, mlatit, sejat, spravljat drva in vlačit hlode. Za vse so bili ustvarjeni...«⁹⁰

Vas	KAJŽARJI			Pomoč v hiši	POSILI			Obrt- niki	Ostalo	Otroci	Preužit- karji
	polje- delci	dni- narji	Dni- narji		hlapci	dekle	pastirji				
Sv. Barbara	5	/	11	17	/	1	/	1	/	21	2
Ožbolt	3	3	5	23	3	4	1	1	/	21	2
Andrej	/	8	9	19	2	1	1	2	3	20	1
Sv. Petra Hrib	3	/	/	3	/	1	2	/	/	9	/
Staniše	/	/	2	3	/	/	/	1	/	4	/
Bodovlje	4	1	9	13	/	1	1	/	1	9	1
Zminec											

Tabela 9: »poklicna struktura« bajtarjev leta 1900

V kolikšni meri so bajtarji hodili v »tabrh«, je bilo odvisno od tega, koliko so pridelali na svoji ali najeti zemlji. Filip Uratnik v publikaciji Socialni problemi slovenske vasi ugotavlja, da so kočarji z manj kot 5 ha obdelovalne površine le 40 % sredstev za preživljanje pridelali na svojem posestvu. Ostalih 60 % sredstev za preživljanje so morali iskati z mezdnim delom. Hkrati izraža tudi svoje kritične pripombe do gospodarske statistike, ki je kočarje v glavnem štela med samostojne kmečke posestnike in s tem ustvarjala preugodno sliko o socialni strukturi podeželja pred drugo svetovno vojno.⁹¹

Najbolj so bili na dnino vezani gostači, ki so z njo odsluževali stanovanje v bajti in tudi vse usluge, ki jim jih je kmet opravil na najeti zemlji (npr. preoranje njive), in les za kurjavo. Dnina na gospodarjevi zemlji je imela tudi prednost pred obdelavo najete zemlje. Za odslužitev stanovanja za eno leto je moral gostač opraviti 30 dnin zastonj. Bajtar, ki je na mestu stare bajte postavil novo in je bila njegova 30 let (parcela je ostala v kmetovi lasti), je moral v gozdu opraviti 15 dnin letno.⁹²

Bajtarji so bili glede dela pravočasno obveščeni. S kmetom niso sklepali nobenih pogodb o delovnem razmerju. Ponavadi jih je večer pred delom prišel prosit kdo od domačih otrok z grunta ali kdo od mlajših poslov – navadno pastirji. Gospodar se je na tako pot podal zelo redko. Dninarje so kmetje najemali ob vseh večjih delih in v vseh letnih časih.

Vas	Kmeto- valci	Poljski delavci	Pomoč v polje- delstvu	Polj. in gozdni delavci	Gozdni delavci	Obrt- niki	Gospo- dinje	Ostalo	Otroci	Preužit- karji
Sv. Barbara	/	6	3	4	2	3	4	5	19	1
Ožbolt	18	9	/	/	1	/	1	13	11	2
Andrej	4	12	/	/	3	1	1	4	25	/
Sv. Petra Hrib	2	2	4	/	1	/	5	1	3	1
Staniše	/	/	/	1	1	/	/	2	7	/
Bodovlje	/	10	9	/	/	3	5	3	16	3
Zminec	1	8	2	/	/	14	12	9	34	2
SKUPAJ	25	47	18	5	8	21	28	37	115	9

Tabela 10: »poklicna struktura« bajtarjev leta 1931

Zgodaj spomladi, ko se je malo osušilo, so trebili travnike. Moški so čistili gozd in pripravljali drva, ženske – dninarice pa so iz vejevja delale butare za kurjavo. Dninarice so tudi najemale za pletev korenja in krompirja, ki so ga kmetje sadili v aprilu in ob začetku maja. Pletev strniščnega korenja je prišla na vrsto tudi po žetvi ječmena. Korenje so namreč sejali med ječmen in je bilo treba strnišče opleti. Največ »tabrhharjev« so potrebovali ob košnji in žetvi. Žetev je bila zelo naporna in je trajala več tednov. Najprej so želi ozimno rž in ječmen, nato pšenico in še jaro rž in ječmen. Sredi avgusta so želi proso in kmalu je bila na vrsti tudi mlatev in metev. Proso so meli zvečer in na metev so dninarji radi hodili. Po opravljenem delu so po večerji ob harmoniki tudi zaplesali.

Jeseni so kopali krompir. Pri nekaterih kmetih so hodili dninarji pomagat tudi ob spravilu pese, repe in korenja. Pozno jeseni so sodelovali tudi pri grabljenju listja za steljo.

Pozimi so kmetje najemale moške dninarje za delo v »grmovju« – gozdu. Bajtarji so sekali in vlačili hlode do žag. Gozdne parcele so imeli na območju Ožbolta in Sv. Barbare tudi nekateri Ločani, predvsem trgovci z lesom, kot Valentin Hafner in Franc Dolenc iz Stare Loke. Bajtarji so jim vlačili hlode v grapo, od tu naprej pa so jih trgovčevi hlapci z vozovi ali sanmi odvažali dalje. »Nekaj tednov je Tinač drvaril. S hriba je spehal v grapo Dolenčeve hlode in jih nagrmadil ob potu, od tam so jih s saninci vlačili po grapi v Loko.«⁹³

Pri vseh delih, za katera so kmetje najemale dninarje, so seveda sodelovali tudi domači in hišni posli. Moški dninarji so hodili na delo ob petih zjutraj (ob košnji tudi že prej). Za zajtrk so dobili pri kmetu močnejšo hrano. Ženske (predvsem matere, ki so doma puščale otroke), so hodile v »tabrh« ob sedmih in zajtrka niso bile več deležne. Delali so do večera. S seboj so prinašali svoje orodje, odvisno od dela, ki so ga opravljali (koso, grablje, srp, motiko, sekiro). Nekatera dela, npr. žetev in mlatev, so opravljali po več tednov. Najprej pri eni kmetiji (najeti dninarji iz več bajt), potem pa so hodili s kmetije na kmetijo, dokler ni bilo opravljeno pri vseh.

Zajtrk so za dninarje pripravili v hiši. Navadno so jim pripravili oženjene žgance, zabeljene z ocvirki, in sok iz krušne moke; tepkov močnik (suhe tepke – hruške je gospodinja zvečer namočila, da so se zjutraj hitreje skuhale, kuhane je zmečkala in notri vmešala moko); ajdove žgance in pinjeno mleko;⁹⁴ krompirjeve žgance in belo kavo; krompir v krhljih in koruzni sok.

Malico so okoli 9. do 9.30 ure prinesli na travnik ali njivo, in sicer je bila najbolj pogosta: krompirjeva kaša; suha klobasa, kruh in mošt. Žejo so si največkrat gasili z vodo, ki so jo prinašali otroci iz studenca. Včasih so dobili tudi krhljevo »hruševo« vodo – ostalo od kuhanega suhega sadja. Žganje so dajali moškim predvsem ob delih v gozdu.

Tudi južinali so okoli 12.30 ure na polju ali travniku: kuhano zelje in ješprenj; kuhano zelje in krompir; kuhano repo; razne mešanice; pa tudi ajdove štruklje.

Za popoldansko malico okoli 16.–16.30 ure so dninarji dobivali kuhano suho sadje in kruh. Popoldanske malice so pripravljali le do malega šmarna (8. september). Po tem datumu je bil dan že toliko krajši, da malice niso pripravljali.

Čas večerje je bil odvisen od dolžine dneva, neredko pa tudi od kmetove dobrote, saj so se mnogi po opravljenem delu kar poslovili z besedami: »Pa še prid'!«⁹⁵ Večerjo so pripravile kmečke gospodinjice v hiši: krompir v kosih in kislo mleko; prerezan krompir in sok (koruzni ali iz enotne moke); trdo kuhana jajca ipd.

Poleg hrane so bajtarji za dnino prejeli tudi plačilo v denarju »lon«, pri nekaterih kmetih pa tudi nekaj živeža. Za leto 1824 vir navaja, da »najemnikom«

Slika 6. Janščeva bajta
»Za plazam«,
Andrej nad Zmincem št. 17.
(Foto M. Ferle)

pri Ožboltu plačujejo po 15 krajcarjev dnevno.⁹⁶ Koliko so bili dninarji na obravnavanem območju plačani ob koncu 19. stoletja, ne vemo. Na Poljanskem so dninarji v tem času dobili za košnjo 40 do 50 krajcarjev, žanjice in terice pa 15 do 20 krajcarjev dnevno in malo moke ali kruha za domov.⁹⁷ Opazna je velika razlika v plačilu za moško in žensko delo.

Informatorji se večinoma ne spominjajo, koliko so plačevali za dnine med obema vojnama. Pravijo pa, da niso bili redki primeri, ko jim je gospodar le obljubil nekaj »lona« z besedami: *»Bom že dal enkrat!«*⁹⁸ Na taka plačila je bilo treba dolgo čakati. Tako so gospodarji obljubljali predvsem svojim gostačem. Ti se nad takim odnosom niso mogli nikomur pritožiti, saj jim je gospodar lahko ob vsakem trenutku odpovedal stanovanje.

Plačilo dninarjev je bilo torej v veliki meri odvisno od kmetove dobrosrčnosti in bolj malo je bilo takih, ki so »lonu« primaknili še kakšen živež (malo moke, kaše, ječmena ali krompirja). Nekateri so »zglihali« tudi za kakšen les za kurjavo. Razumljivo je, da so bajtarji raje hodili delat tistim kmetom, ki so bolje plačevali in postregli z boljšo hrano. Na splošno so žetev, košnjo in »holcvanje« najboljše plačevali. Da pa je bilo plačilo res skromno, nam pove izjava, da se ... *»tabrh v lepem služi, v grdem pa pojé.«*⁹⁹

Filip Uratnik za leto 1931 navaja, da so v občini Škofja Loka dobili dninarji s hrano vred 17 din, dninarke pa 12 din.¹⁰⁰ Za primerjavo naj navedem, da je kilogram sladkorja tedaj veljal 15 din, kg soli 2,50 din, kg kave 55 din, cikorije 5 din, olje 0,25 l pa 16 din.¹⁰¹ Z eno dnino dninarica ni zaslužila niti za kilogram sladkorja.

SLUŽENJE. Še leta 1880 so bili posli druga največja poklicna skupina bajtarjev in kajzarjev. Največ jih je tedaj služilo za pastirje (24), za hlapce (18) in deklet (12). Ena deklica je bila za pestrno. Že leta 1900 pa je mnogo manj poslov in leta 1931 jih je služilo tako malo, da posli v tabelah niso več prikazani v svoji rubriki.

Doma so ostajali le najmlajši otroci. Jan Plestenjak takole opisuje usodo bajtarske hčere: *»Hči bajtarja, ki je imel kruha komaj kaj zase, kaj šele za številno družino, je morala od hiše, ko se ji je mladost komaj nasmehnila. Bila je obsojena: toliko in toliko let boš pastirica, potem dekla in nazadnje morda bajtarjeva*

žena...¹⁰² Če pa so bili starši že ostareli in so jim moči že pojemale, je ostal doma kdo od starejših otrok, ki se je dalje »ubijal z bajto«. Takole na drugem mestu Plestenjak opisuje Blažeta: »Pri hiši je zalegel za vse: za vola, ki ga je mati prodala, da je lahko davke plačala, za očeta, ki ga je vojska vzela, in za mater, ki na njivo ni več mogla. Kosil je, mlatil je, vozil je in žel je sam...¹⁰³

Za pastirje so odhajali služiti od sedem do deset let stari dečki, deklice v starosti od deset do dvanajst let pa za pastirice. Za službo so se domenili starši. Za svoje delo so pastirji prejemali le hrano in ob letu obleko, če je bilo potrebno. Ko so dopolnili 15, 16 ali 17 let, so postali hlapci in dekcle. Šele kot hlapci ali dekcle so dobili plačilo v denarju. Posli so se na obravnavanem območju menjavali ob sv. Juriju (24. aprila). Če so bili z gospodarjem zadovoljni in seveda gospodar z njihovim delom – »če so se uštimal'«, so ostali pri hiši še naprej. Ta dan so prejeli tudi zaslužek – »lon«. To je bilo nekaj denarja, in kar so si ob nastopu službe izgovorili: obleko, čevlje ipd.

Koliko so prejemali ob koncu stoletja, pregledani viri ne navajajo. Med obema vojnama (po letu 1925) je dekla dobila za eno leto služenja 1000 dinarjev. Za ta denar je kupila »kostn« za 550 din, ostanek pa je porabila med letom. Poleg tega je imela vsako leto za veliko noč izgovorjeno novo obleko in »ta lepe« – nove čevlje.¹⁰⁴

Hlapce so plačevali malo bolje, saj so opravljali tudi težja dela v hlevu in v gozdu. V stari Jugoslaviji so hlapci na Poljanskem zaslužili okoli 1200 din.¹⁰⁵ Filip Uratnik za leto 1931 v občini Škofja Loka navaja, da so za en mesec dela hlapci zaslužili 240 din in dekcle 170 din.¹⁰⁶

S takšnim denarjem si res niso mogli ustvariti premoženja. Nekaj ohranjenih zapuščinskih obravnav nam to potrjuje. Tako je za umrlo deklo leta 1901 ostalo le 50 goldinarjev (približen zaslužek enega leta) in obleka, za umrlim hlapcem pa delovna in praznična obleka, dva klobuka in škornji.¹⁰⁷ Kot posli si niso ustvarjali družinskega življenja. Če so se poročili, jih je največkrat čakala usoda staršev. Na grunt so se poročili zelo redko.

OBRT. V tretjo skupino sodijo kajžarji in bajtarji, ki so se predvsem ukvarjali z obrtjo. Leta 1880 se je z obrtjo ukvarjalo 28 prebivalcev: pet šivilj in dva krojača, trije mizarji in pet mizarjskih pomočnikov, dva krčmarja, dva žagarja in en mlinar, čevljar in čevljarska pomočnika, en pekovski pomočnik in predica; pri dveh pomočnikih in enem vajencu nismo mogli razbrati, kakšno obrt so opravljali.¹⁰⁸ Leta 1900 zaradi manjkajočih podatkov za vas Zminec ne moremo ugotoviti realnega števila obrtnikov, saj jih je bilo ob prejšnjem štetju prav v tej vasi največ. Na ostalem območju najdemo še tkalca (v bajti v Zavrhu), pri Andreju pa zidarskega pomočnika. Ob popisu leta 1931 je bilo med kajžarji in bajtarji 23 obrtnikov. Največ (14) jih je bilo v Zmincu, predvsem iz kajžarskih vrst. Najbolj številni so bili v čevljarski obrti, poleg prejšnjih obrtnikov pa se pojavijo še tesarski delavci, kolarski mojster in kovač.¹⁰⁹

Popisi nam kažejo, da so se z obrtjo ukvarjali predvsem bajtarji v obeh ravninskih vaseh. To so bili mali obrtniki (v popisu 1900 je npr. čevljar označen kot »bauerflick schuster« – lahko bi rekli podeželski krpač čevljev),¹¹⁰ ki so morali opravljati še razna priložnostna dela. Čevljar pri Andreju je še zidaril, pozimi pa tudi »holcval«. Večina jih je opravljala obrt kar v »hiši«, v poletnih mesecih pa so hodili v štero. Tako se informatorka spominja očeta »šuštarka«, ki je po prvi vojni hodil v štero po okoliških hribih in popravljajl čevlje. Ljudje so mu plačevali z

živežem: moko, prosom in drugim žitom.¹¹¹ Žene obrtnikov so prav tako hodile v »tabrh«, otroci pa služiti. Le eden je ponavadi ostal doma in se izučil obrti.

Večjega izseljevanja iz obravnavanega območja ni bilo. V prvi polovici 20. stoletja se je v Ameriko izselilo šest bajtarjev. Dva sta s seboj vzela družino s pet otroki, štirje so odšli iskat boljšega zaslužka sami.¹¹²

MARGINALNE OBLIKE ZASLUŽKA. V boju za preživetje so si bajtarji pomagali na različne načine. Predvsem gospodinje in otroci, ki so bili še doma, so skušali zaslužiti kakšen dinar s prodajo masla, jajc, gob in kostanj.

V bajtah, kjer ni bilo več majhnih otrok, so gospodinje kuhale maslo. Štručke so nosile prodajat stalnim strankam v Loko. Koliko so iztržile za štručko »putra«, se ne spominjajo.¹¹³

Omenila sem že, da so bila jajca za domače le redka hrana in so z njim postregli le bolniku. Gospodinje so jih po 10 do 20 naložile v cekar ter jih nesle v Loko, kjer so jih prav tako prodale stalnim odjemalcem. Nekaj jajc – za pirhe, je ostalo doma le za veliko noč.

Za gobami so stikali zlasti otroci. Nabirali so le gobane – jurčke. Doma so jih le redkokje pripravljali. Prodajali so le posušene. Sušili so jih na peči na posebnih lesah. Odkupovali so jih predvsem v obeh gostilnah v Zmincu – pri Švavnarju in pri Kajbitu, ter v nekaterih loških trgovinah. *»Če je bilo le mogoče, jih je oče nosil prodajat v Ljubljano, saj so tam imele boljšo ceno kot v Loki. Malo pred drugo vojno so imele eno leto prav slabo ceno. Zato jih oče ni prodal. Naslednje leto jih je bilo kar 100 kg skupaj. Vse je odkupil Švavnar: stare po 17 din za kg, posušene v tistem letu pa po 21 din za kg.«*¹¹⁴

V jeseni so nabirali tudi kostanj. Gospodinje so ga nekaj prav tako nesle v Loko, zanj pa so od poznanih strank dobile za otroke predvsem že ponošeno, a še dobro ohranjeno obleko, ki za »ta mestne« ni bila več dobra.

V Loko so gospodinje hodile dva do trikrat na teden, odvisno od opravkov. Blago za prodajo so naložile v cekar ali koš (orehe, kostanj) in se peš odpravile na pot. Od Andreja in od Sv. Barbare so imele približno eno uro hoje, od Ožbolta pa dve uri. Ko so vse prodale, so za izkupiček nakupile predvsem živila, ki jih je zmanjkalo doma, seveda v obsegu, ki jim ga je omogočal skromni zaslužek. Tudi Plestenjakove črtice nam pričajo o tem: *»Rekarica je prodala nekaj jajc in nekaj hrušk, kakršne gosposkovci najrajši jedo. Stopila je h Peharju, kupila cikoriije, smrdljivca, soli, moke in sladkorja... pri peku Žužku pa dve štruci za enega kovača...«*¹¹⁵

Najpogosteje so kupovale v naslednjih loških trgovinah:

pri Peharju (Karlovce 41, danes Poljanska c. 1) predvsem turščično moko; pri Špeli (Mesto 27, danes Mestni trg 13), kjer je trgovka odkupovala maslo in orehe; pri Urmoharju (Karlovce 8, danes Poljanska c. 23),¹¹⁶ kjer so odkupovali tudi suhe gobe. Žene so kupovale predvsem: moko (koruzno in enotno), ajdovo moko pa zelo redko, ker je bila precej draga; kašo in ješprenj; sladkor, sol, kis in olje; cikorijo in »smrdljivce« – petrolej. Če je ostalo še kaj drobiža, so zavile h peku Žužku in kupile belo štruco za otroke. Otroci so doma nestrpno čakali, kdaj se bo mati vrnila. Večkrat so klicali v grapo in čakali, kdaj se bo oglasila. Ko so jo zaslišali, so ji tekli naproti in ji preostali kos poti pomagali nositi, saj so vedeli, da je mati kupila tudi nekaj zanje.¹¹⁷

Razlikovanje med gruntarji ter kajzarji in bajtarji je bilo najbolj vidno v velikosti posesti, številu živine, v velikosti domov in njihovi notranji opreми, v noši, skratka, na vseh področjih materialne kulture.

Z vsem tem je seveda povezano premoženjsko stanje tako prvih kot drugih. Kako veliko je bilo premoženje gruntarjev ter kajzarjev in bajtarjev, lahko izvemo iz zapuščinskih obravnav. Posredno nas na skromno premoženje kajzarjev in bajtarjev opozarja že majhno število ohranjenih zapuščinskih obravnav. Naj navedem za primerjavo velikosti premoženja v obdobju med obema vojnoma izjavo oporočne priče o »poslednji volji« gruntarja in oporoko kajzarja.

»Dne 19. 7. 1922 poklican sem bil k rajnkemu..., da bom priča njegove poslednje volje. Bil je še pri zdravi pameti in popolni zavesti ter je v moji in soprič nepretrgani navzočnosti, ne da bi ga kdo silil ali mu prigovarjal, marveč iz popolnoma proste volje govoril tako:

Za glavnega dediča si postavljam svojega sina..., ki dobi moje posestvo.

Svojim otrokom (2 hčeri in še en sin, op. M. F.) volim v gotovini vsakemu po 16000 K.

Hčeri dobita razun tega vsaka eno živinčce staro tri leta, vsaka 3 mernike žita, vsaka 4 rjuhe, vsaka en kovter, vsaka eno plevnico in imata bajto..., kojo mora dedič popraviti za dosmrtno stanovanje in boršt pod hribom za dosmrtni užitek.

Sin dobi razun tega konja, tri mernike žita, 4 rjuhe, en kovter, plevnico in omaro (Kosten).

Vdova... dobi sledeče:

Za vžitek do smrti gozd pri... meji do plazu in do malega mecesnovja pa do gorenje poti, vrt za pajštvo, pa za brezjem dve tepki pa oreh pri zelniku, potem na leto 4 mernike pšenice, 3 mernike rži, 3 mernike ajde, mernik prosa, 150 kg krompirja, 10 kg masla, enega najmanj 56 kg teškega prešiča, na dan liter mleka, če ga bo kaj pri hiši, nadalje na leto potrebno obleko in pri hiši sme imeti dve kuri pri domači (hišni) hrani – za dosmrtno stanovanje ima hišco iz veže, pa gorenjo kamro...¹¹⁸

Kajzar pa je napravil sledečo oporoko:

»Po vestnem premišljevanju in polni zavesti napravljam svojo oporoko sledeče:

a) svojo dušo izročam Bogu, truplo pa zemlji, moj pogreb naj bo ta srednji, kakor je tu v navadi, svetih maš naj bo pet,

b) za glavnega dediča imenujem svojo hčer..., ki naj prevzame vse moje premoženje in imetje,

c) nato naj izplača svojima sestrama ... vsaki po 10000 kron (reci desetisoč kron) kot doto,

d) bratu... (svojemu sinu) pa, ki je od doma proč, ... pa še 1500 kron.

Vsa ta dota naj se izplača šele leto po moji smrti prej se ne more zahtevati od glavnega dediča, ako sam prostovoljno ne izplača.

e) Moja žena... naj ima prosto stanovanje v hiši ali v kamri, kjer si sama hoče, nato potrebna obleka in obutev in hrana pri skupni mizi in za priboljšek še posebej, ako zahteva, vsak dan en liter svežega mleka, imeti pa sme, ako hoče, tudi dve kokoši, ki naj se preživljajo pri domačih kokošah, nato pa sadje, in sicer Špehula na griču, in dva debla oreha pod njo in dva debla jabolk, Vahna in Tofel nad cesta pri studencu, in pa v denarjih mesečno 50 kron. Vse to do njene smrti, po smrti pa tak pogreb kot za menoj, naj se opravi pet sv. maš...¹¹⁹

Imetje obeh je bilo ocenjeno takole:

	gruntar	kajžar
poslopja:	hiša, hlev s podom in skednjem, kozolec, bajta 30000 K	hiša (lesena in v slabem stanju) 8000 K
parcele:	ves svet skupaj 100000 K	 44000 K
pritikline:	dve kravi, troje voličkov in vsa gospod. oprava 15000 K	živina in gospodarsko orodje 10000 K
premičnine:	skupaj 12000 K	stare in obrab- ljene hišne premič- nine 1000 K
Skupaj:	157000 K	63000 K

Zgovorna so tudi volila – deleži, ki so jih prejeli posamezni dediči: otroci in vdovi umrlih gospodarjev.

Pisani viri, ki bi nam kaj več povedali o premoženju bajtarjev, so redki. V večini primerov so ohranjene le smrtovnice, saj so bili bajtarji skoraj brez premoženja. Skromni denarni prihranki v hranilnicah pa so pogosto komaj zadoščali za pogrebne stroške.¹²⁰

Tudi obleka je kazala gmotni položaj nosilca in iz tega izvirajoče družbeno razlikovanje. Razlika v noši med delavnikom ni bila toliko opazna, saj so tako gruntarji kot kajžarji za delo oblekli starejšo ponošeno obleko. Moški so ob

Slika 7. Delovna noša gruntarjev in bajtarja (v sredini). Fotografirano pri Kozjeku pri Sv. Barbari okoli leta 1931. (Lastnik originala Alojzija Bernik, Ožbolt nad Zmincem.)

delavnikih oblekli »cajhaste hlače«, srajco in »lajbelc«, »rekelc« ter obuli težke usnjene čevlje. Ženske pa so nosile obleke iz navadnega »kamrikastega« blaga brez rokavov in spodaj srajce z rokavi ali »kamrikaste« kikle, »bluzne« in »bertah« – predpasnik na pas. Obute so bile v čizme ali prav tako kot moški v gojzarje. Razlika v noši pa je bila opazna ob nedeljah in praznikih še zlasti v mestu in v cerkvi: *»... Potrebujež je šel z družino, to se pravi z drobižem, že k prvi maši, ko je bilo še temačno in rosno. Otroci so ves teden čakali na to uro, da gredo v mesto, toda ko so se znašli med gosposkimi suknjami, zlikanimi hlačami in svilenimi krili – oni pa v platnenih, črno barvanih hlačah – so si želeli domov, domov...«*¹²¹

Na nekoliko starejših fotografijah vidimo, da med gruntarji in bajtarji ni bilo velike razlike v krajih oblek, bile pa so razlike v kvaliteti blaga. »Zakmašna« obleka bajtarja je bila bela srajca z majhnim ovratnikom, temna – črna obleka: cajhaste hlače in »lajbelc«, ura z verižico in »rekelc«, na glavi pa klobuk z nizkim oglavjem in ozkimi krajci.

Ženske so za k maši oblekle obleke »scela« iz volnenega blaga, rade pa so se ogrinjale tudi v plete, ki so lahko bili »čisto navadni« ali pa iz tankega volnenega blaga.¹²² Navadne »kamrikaste« rute je ob nedeljah zamenjala »židana« svilena ruta, čizme ali gojzarje na nogah pa »šolni«.

Bajtarji – gostači so bili v popolnem podrejenem gospodarskem položaju. Odvisni so bili od kmeta, s katerim so bili v deputatnem razmerju. Za stanovanje in najeto zemljo so kmetu nudili ceneno delovno silo tudi takrat, ko so deputat že odslužili. Če je prišlo do sporov, je moral gostač iz bajte.¹²³ Nekoliko na boljšem so bili tisti bajtarji, ki so imeli v posesti bajto ali kajžo in vsaj malo zemlje.

Povezovalne vloge niso imele niti nedelje in prazniki. To najlepše pokaže naslednja izjava, ki opredeljuje odnos gruntarskih žena do bajtarskih. *»Po maši so kar skupaj stopile. So tako visoko gledale, da bajtarska ni imela kaj iskat pri njih!«*¹²⁴

S k l e p

Sloj kajžarjev in bajtarjev na vasi začne izginjati v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno. Bajtarsko prebivalstvo je namreč iskalo zaposlitev v industrijskih obratih, kjer si je obetalo boljši zaslužek, s tem pa je začelo polniti vrste delavcev. Prvi tovarniški delavci so med bajtarji na obravnavanem območju omenjeni v popisu prebivalstva leta 1931.

Izginjanje te plasti prebivalstva je povezano tudi s splošnim družbeno ekonomskim razvojem in krizo v kmetijstvu pred drugo svetovno vojno, tako da so kmetje tudi v bolj hribovitih območjih potrebovali vse manj delovne sile in zato bajt niso več obnavljali. Z iskanjem dela v industriji pa je povezana tudi migracija bajtarjev v dolino in bliže nastajajočih industrijskih središč.

Danes na mestu starih bajt rastejo nove stanovanjske hiše in vikendi. Le redki vikendaši pa so ohranili staro podobo bajte. Večinoma gre za povsem nove stavbe brez kontinuitete s prejšnjimi.

O p o m b e

¹ Oznaki za ti dve kategoriji prebivalstva izvajajo iz velikosti bivališča, kar pomeni, da so bile razlike v bivališčih med kmeti in ostalimi prebivalci na vasi vidne. Pri kajži so bili stanovanjski in gospodarski prostori združeni pod eno streho. Če je bila kajža pritlična, jih je ločevala veža. Bivalni prostori so obsegali »hišo« in kamro, gospodarski pa klet in hlev. H kajži je sodila še manjša zemljiška posest. Bajta je največkrat imela le »hišo« in vežo, mogoče tudi manjši hlev. V njih so večinoma živeli gostači s svojimi družinami. Le-ti so bili z

gruntarjem v deputatnem razmerju. Deputat je predstavljala bajta in kos zemlje okoli nje, ki jo je gostač – bajtar lahko obdelal s svojo družino. Deputat je moral bajtar odslužiti z določenim številom dni na kmetovi zemlji. Zemlja, ki jo je prejel v obdelavo, pa njegovi družini ni zagotavljala eksistenčnega minimuma. Da bi ga gostač dosegel, je prav tako hodil na dnino – »v tabrh« v prvi vrsti h kmetu, od katerega je prejel deputat, in šele nato h kmetom v okolici. Deputat je torej kmetom zagotavljal stalno delovno silo.

² Ignacij Voje: Kajžarstvo v logaškem gospostvu. *Zgodovinski časopis* 6–7, Ljubljana 1952–1953, s. 650–662. Sergij Vilfan: Od vinskega hrama do bajte. *Slovenski etnograf* 5, Ljubljana 1952, s. 107–142. Marijan Britovšek: *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*, Ljubljana 1954, 430 s. Pavle Blaznik: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka 1973, 560 s.

³ Vinko Möderndorfer: *Slovenska vas na Dolenjskem, Št. Jurij pod Kumom*. Ljubljana 1938, 171 s. Majda Fister: Socialna struktura Šenčurja v 19. in 20. stoletju in njen odraz v materialni kulturi. *Kranjski zbornik* 1970, s. 288–297. Anka Novak: *Kmečko gospodarstvo v Dolini*. Vodnik po razstavi, Kranj 1974, 57 s. Marija Makarovič: *Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*, Ljubljana 1982, 557 s. in *O načinu življenja kmečkih poslov na Slovenskem. Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, s. 275–307. Duša Krel-Umek, Zmago Šmitek: *Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja*, Ljubljana 1977, 710 s.

⁴ Pavle Blaznik: *Škofja Loka in loško gospostvo*, s. 97–131

⁵ n. d. pod op. 4, s. 136–138

⁶ n. d. pod op. 4, s. 199

⁷ n. d. pod op. 4, s. 97

⁸ n. d. pod op. 4, s. 202

⁹ n. d. pod op. 4, s. 203–204

¹⁰ n. d. pod op. 4, izvlečki iz tabel na s. 209–213

¹¹ n. d. pod op. 4, s. 280–285, še zlasti tabela na s. 284

¹² n. d. pod op. 4, s. 350–351

¹³ n. d. pod op. 4, s. 384

¹⁴ n. d. pod op. 4, s. 352–353

¹⁵ n. d. pod op. 4, s. 413

¹⁶ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki (ZAL ŠKL), Fond Graščina Ehrenau, fasc. E/4, Seznam županov

¹⁷ ZAL ŠKL, Status animarum (SA) – prva serija, Sv. Barbara

¹⁸ Arhiv republike Slovenije (AS), Franciscejski kataster, k. o. Sv. Barbara, št. L 13

¹⁹ navedeni vir (n. v.) pod op. 17

²⁰ ZAL ŠKL, Novalisten Herrschaft Lack, s. 255

²¹ ZAL ŠKL, Fond Občina Zminec, t. e. št. 41, Osebnе zadeve in sezname, Seznam hišnih posestnikov

²² n. d. pod op. 4, s. 413

²³ n. v. pod op. 16

²⁴ ZAL ŠKL, SA – prva serija, Sv. Ožbolt

²⁵ n. v. pod op. 21

²⁶ n. d. pod op. 4, s. 413

²⁷ n. v. pod op. 20, s. 256

²⁸ AS, Franciscejski kataster (F. k.), k. o. Ožbolt, št. L 189

²⁹ n. v. pod op. 21

³⁰ Jan Plestenjak: *Tinač*. Mladika 17, DSM, Celje 1936, s. 133

³¹ n. d. pod op. 4, s. 413

³² ZAL ŠKL, SA – prva serija, Sv. Petra hrib

³³ n. v. pod op. 21

³⁴ ZAL ŠKL, Popisi prebivalstva za leti 1880, 1900, Sv. Petra hrib

³⁵ n. v. pod op. 21

³⁶ n. d. pod op. 4, s. 413

³⁷ n. v. pod op. 16

³⁸ n. d. pod op. 4, s. 413

³⁹ AS, F. K., k. o. Staniše, št. L 267

⁴⁰ ZAL ŠKL, SA – prva serija, Staniše

⁴¹ n. d. pod op. 4, s. 412

⁴² n. d. pod op. 4, s. 412

⁴³ ZAL ŠKL, Fond Občina Škofja Loka, Gradbene zadeve vasi v podobčini Zminec, fasc.

⁴⁴ Omenjena hiša ne sodi v nobeno izmed rubrik v tabelah, zato prihaja do razlike med hišnimi številkami in številom hiš.

⁴⁵ n. v. pod op. 21

⁴⁶ n. d. pod op. 4, s. 412

⁴⁷ n. v. pod op. 16

⁴⁸ AS, F. k., Protokol stavbnih parcel, k. o. Zminec, št. L 261

⁴⁹ AS, F. k., Seznam hiš, k. o. Zminec, št. L 261

⁵⁰ Razlika v hišnih številkah je zaradi dveh gostiln, ki ne sodita v nobeno izmed rubrik v tabelah.

⁵¹ n. v. pod op. 21

⁵² n. v. pod op. 43

⁵³ n. v. pod op. 21

⁵⁴ AS, Cenilni operat, k. o. Sv. Barbara, št. L 13

⁵⁵ En oral meri 1600 klafter oz. 5760 m². Sergij Vilfan: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem. *Zgodovinski časopis* 8, Ljubljana 1954, s. 67

⁵⁶ AS, Cenilni operat, k. o. Sv. Ožbolt, št. L 189

⁵⁷ AS, Cenilni operat, k. o. Zminec, št. L 261

⁵⁸ AS, Protokol zemljiških parcel k. o. Sv. Ožbolt in Abecedni seznam hišnih posestnikov k. o. Sv. Ožbolt, št. L 189. ZAL ŠKL, Posestni listi za k. o. Sv. Barbara, k. o. Staniše in k. o. Zminec

⁵⁹ AS, Protokol zemljiških parcel k.o. Sv. Ožbolt in Abecedni seznam zemljiških posestnikov k.o. Sv. Ožbolt, št. L 189

⁶⁰ n. v. pod op. 59

⁶¹ ZAL ŠKL, Zapuščinske obravnave 1920, fasc. 54 A, št. A 455/20

⁶² n. v. pod op. 58

⁶³ Jan Plestenjak: *Bajtarji*, DSM, Celje 1934, s. 39

⁶⁴ n. d. pod op. 30, s. 130

⁶⁵ Temeljno sodišče Kranj, Enota Škofja Loka, Zemljiška knjiga, k. o. Ožbolt, vl. št. 78 in vl. št. 87

⁶⁶ Alojzija Bernik, Ožbolt nad Zmincem 18

⁶⁷ n. v. pod op. 65, vl. št. 12; Angela Potrebujež, Ožbolt n. Zmincem 22

⁶⁸ AS, F. k., Protokol zemljiških in stavbnih parcel k. o. Sv. Barbara, št. L 13

⁶⁹ AS, F. k., Protokol stavbnih parcel k. o. Sv. Ožbolt, št. L 189

⁷⁰ AS, F. k., Protokol stavbnih parcel k. o. Staniše, št. L 267

⁷¹ AS, F. k., Protokol stavbnih parcel k. o. Zminec, št. L 261

⁷² AS, Cenilni operat, k. o. Zminec, št. L 261 in Cenilni operat, k. o. Sv. Barbara, št. L 13

⁷³ n. v. pod op. 69, 70, 71

⁷⁴ n. v. pod op. 69

⁷⁵ ZAL ŠKL, SA – prva serija, Sv. Ožbolt

⁷⁶ n. v. pod op. 43

⁷⁷ n. v. pod op. 65, vl. št. 76

⁷⁸ France Štukl: *Knjiga hiš* I, s. 88

⁷⁹ Tudi zgodovinarji menijo, da se je pojavljalo kajžarstvo od 15. stoletja dalje zato, ker grunt ni mogel preživljati vseh, ki so bili na njem rojeni. Če so odrasli ostali pri kmečkem delu, so šli odvečni v dmino h kmetu gruntarju ali pa so si skušali ustvariti svoj življenjski obstanek v kajži. Pavle Blaznik: *Kolonizacija in populacija, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (GDZS), Zgodovina agrarnih panog I, s. 97

⁸⁰ Peter Tominc, Ožbolt n. Zmincem 14

⁸¹ Konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja so občino Zminec sestavljale davčne občine Sv. Barbara, Sv. Ožbolt, Sopotnica in Zminec. France Štukl: *Uprava in arhiv občine Zminec 1897–1945*, Inventar fonda občine Zminec, s. 1–5

⁸² glej op. 66

⁸³ Neža Kržišnik, Sv. Barbara 14

⁸⁴ Marjanca Jakomini, Andrej n. Zmincem 12

⁸⁵ Pavel Bozovičar, Zminec 33

⁸⁶ ZAL ŠKL, Popis prebivalstva in živine 1880 za kraje Sv. Barbara, Sv. Ožbolt, Sv. Andrej, Sv. Petra Hrib, Staniše, Bodovlje in Zminec.

⁸⁷ glej op. 66

⁸⁸ glej op. 84

⁸⁹ Sergij Vilfan: *Delavci v agrarnem gospodarstvu*, GDZS II, s. 377

⁹⁰ Jan Plestenjak: *Potrebuježi*. Mladika 17, DSM, Celje 1936, s. 367

- ⁹¹ Filip Uratnik: *Socialni problemi slovenske vasi*. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani 1938, s. 7
- ⁹² Peter Kržišnik, Ožbolt n. Zmincem 11
- ⁹³ n. d. pod op. 30
- ⁹⁴ n. d. pod op. 63
- ⁹⁵ glej op. 66 in 83
- ⁹⁶ n. v. pod op. 56
- ⁹⁷ Janez Dolenc: Posli in gostači na Poljanskem, *LR* 26, 1979, s. 93
- ⁹⁸ glej op. 66 in 83
- ⁹⁹ glej op. 84
- ¹⁰⁰ n. d. pod op. 91, s. 77
- ¹⁰¹ n. d. pod op. 91, s. 74
- ¹⁰² Jan Plestenjak: *Lovrač*, DSM, Celje 1936, s. 55
- ¹⁰³ Jan Plestenjak: *Blaže Jetika*, Mladika 15, DSM, Celje 1934, s. 169
- ¹⁰⁴ glej op. 66
- ¹⁰⁵ n. d. pod op. 97, s. 90
- ¹⁰⁶ n. d. pod op. 91, s. 77
- ¹⁰⁷ ZAL ŠKL, Zapuščinske obravnave 1900, 1901–1902, fasc. 37 A, Smrtovnica št. A 211/1
- ¹⁰⁸ n. v. pod op. 86
- ¹⁰⁹ ZAL ŠKL, Popis prebivalstva 1900, Zminec 1900: Sv. Andrej, Sv. Barbara, Sv. Peter v hribih, Staniše, Bodovlje. Fond Občina Zminec, t. e. št. 41, Osebne zadeve in sezname, Družinski listi 1931 (za zgoraj navedene vasi).
- ¹¹⁰ ZAL ŠKL, Popis prebivalstva 1900, Zminec 1900: Sv. Ožbolt 30
- ¹¹¹ glej op. 84
- ¹¹² ZAL ŠKL, Fond Občina Zminec, t. e. št. 41, Osebne zadeve in sezname, Poročila iz krstne, rojstne, poročne in mrljske matice; Rodbinske pole; Družinski listi 1931.
- ¹¹³ Leta 1918 je kilogram surovega masla v Loki veljal 50 kron. Meta Sterle: Prehrana na Loškem, *LR* 34, 1987, s. 113
- ¹¹⁴ glej op. 84
- ¹¹⁵ n. d. pod op. 63, s. 4
- ¹¹⁶ France Stukl: *Knjiga hiš* I, s. 42, s. 23. *Knjiga hiš* II, s. 50.
- ¹¹⁷ glej op. 66 in 83
- ¹¹⁸ ZAL ŠKL, Zapuščinske obravnave 1922, št. A 220/22, fasc. 57 A
- ¹¹⁹ ZAL ŠKL, Zapuščinske obravnave 1921, št. A 122/21, fasc. 65 A
- ¹²⁰ ZAL ŠKL, Zapuščinske obravnave 1900, 1901–1902, fasc. št. A 53/2, fasc. 37 A
- ¹²¹ n. d. pod op. 90, s. 367
- ¹²² glej op. 66
- ¹²³ glej op. 83
- ¹²⁴ glej op. 66

Zusammenfassung

DAS LEBEN DER KEISCHLER UND KÄTNER IM BERGLAND DER HRASTNIŠKA UND BODOVELJSKA GRAPA (HRASTNICA- UND BODOVLJE-SCHLUCHT)

Im Territorium von Škofja Loka begannen die ersten Keischler seit dem 15. Jahrhundert zu erscheinen. Ihre Wohnstätten errichteten sie auf dem Gemeindeangergelände, an schon bestehenden Siedlungen und an den Rändern der Großbauernfelder. Im 16. Jahrhundert steigt die Zahl der Keischler mehr und mehr an und damals erscheinen auch die ersten Mietwohner, die sich noch als Keischler mit Gewerbe, teilweise mit Handel und Tagelöhnerarbeit durchbrachten. Im 18. Jahrhundert übersteigt die Zahl der Keischlereinwohnerschaft die Großbauern.

Auch im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts wächst die Zahl der Keischlereinwohnerschaft. In dieser Zeit umfaßte der Besitz der Keischler meistens 5 bis 7 Grundstückeparzellen im Ausmaß von 2 bis 8 Morgen. Die größte Oberfläche nahmen Mähfelder, Triften, Wiesen

und Obstgärten ein, weniger hingegen Äcker, Gärten und Wald. Die Fläche des Bebauungsbodens genügte ihnen nicht für den Anbau der Grundprodukte, des Getreides und der Kartoffeln, welche die hauptsächliche Nahrung der Keischler bildeten.

Ihre Wohnstätten – die Keischen – waren ebenerdig und umfaßten Wohn- und Wirtschaftsräume unter einem Dach. Die Wohnräume umfaßten die »hiša« (= Vohnstube), eine Kammer und den Hausflur mit der sog. schwarzen Küche (rußbedeckt wegen der offenen Herdstelle), die Wirtschaftsräume aber den Stall und den Keller und unter dem Dach den Dachboden. Die Kate enthielt meistens nur die »hiša« und den Flur mit der schwarzen Küche.

Am wichtigsten im Leben der Keischler und Kätner war die Sorge ums Überleben. Weil ihre Familien von sich selbst abhängig waren, und ihnen die bescheidene Bebauungsfläche und die kleine Viehzahl fürs Überleben nicht genügten, wurden alle Arbeitskräfte möglichst früh und gut ausgenutzt. So gab es unter den Keischlern und Kätnern die meisten Tagelöhner und viele dienten als Dienstboten: Knechte, Mägde und Hirten, am geringsten waren aber die kleinen Gewerbetreibenden vertreten. Die Hausfrauen und Kinder versuchten hie und da einen Dinar auch mit dem Verkauf von Butter, Eiern, Pilzen und Kastanien zu verdienen.

Die Schicht der Keischler und Kätner im Dorf beginnt in den letzten Jahren vor dem Zweiten Weltkrieg zu schwinden. Das Verschwinden dieser Bevölkerungsschicht steht mit der allgemeinen gesellschaftlich-ökonomischen Entwicklung und der Krise in der Landwirtschaft vor dem Zweiten Krieg in Zusammenhang. Die Bauern brauchten weniger und weniger Arbeitskräfte und deshalb erneuerten sie die Keischen nicht mehr. Die Keischlerbevölkerung begann Beschäftigung in Industriebetrieben zu suchen, wo sie sich besseren Verdienst versprachen. Mit der Suche nach Arbeit in der Industrie war jedoch auch die Migration der Kätner ins Tal und näher den entstehenden Industriezentren verbunden.